

УДК 341.485(=163.41)(497.13+497.15)''1941/1945''

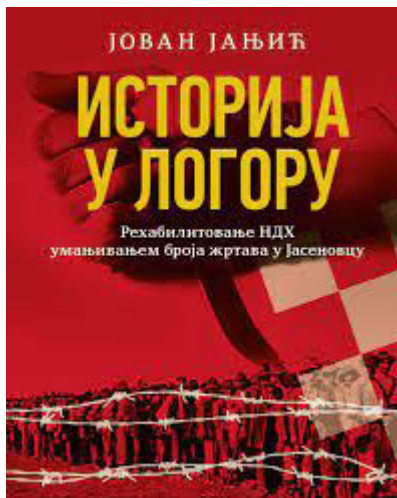
DOI: <https://doi.org/10.5937/nint45-46626>

Приказ

Сања Стошић*

*Институт за политичке
студије, Београд*

ОДБРАНА НДХ У СВЕТЛУ ЛАЖИРАЊА ИСТОРИЈЕ И ЗАТИРАЊА ЈАСЕНОВАЧКИХ ЖРТАВА**

Јован Јањић. 2023. *Историја у логору. Рехабилитовање НДХ умањивањем броја*

жртва у Јасеновцу. Београд: Фондација „За српски народ и државу”, стр. 153.

Др Јован Јањић, правник, културолог, публициста, професор, биограф патријарха Павла и аутор бројних капиталних дела из области хришћанске културе како на српском тако и на страним језицима, ангажован на бројним руководећим позицијама и више пута одликован за друштвено-културни и научни рад, својом књигом *Историја у логору - Рехабилитовање НДХ умањивањем броја жртава у Јасеновцу* дао је нови допринос српској историографији.

Исцрпном критичком анализом и синтезом података наведених како у разним иностраним изворима о масовним страдањима заточеника јасеновачких логора тако и у извештају Земаљске комисије Хрватске и истраживањима спроведеним под режимом комунистичких власти и у хрватској историографији, др Јањић је пружио драгоцене увиде везане за геноцид почињен

* sanja.stosic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство наука и технолошког развоја и иновација.

током Другог светског рата на територији НДХ над Србима, Јеврејима, Ромима и самим Хрватима, тј. свима онима који су усташком режиму били неподобни због своје националне, етничке, верске и политичке оријентације.

Иако толико пута разматрана, тематика Јасеновца као једног од највећих концентрационих логора и стратишта у Европи основаних не од стране нациста већ усташа, захваљујући делу др Јована Јањића добија једну ширу димензију, будући да се аутор истом бави поштујући основе српске духовности и теолошке парадигме патријарха Павла, односно на потпуно холистички и непристрасан начин.

Обухвативши различите иностране изворе настале непосредно, тј. у самом процесу документовања ратних дешавања од стране новинара, дипломата, војних лица, обавештајних агената и државника, или пак самих логораша, као и оне идеолошки обојене и прилагођене југословенском послератном комунистичком контексту у којима се системски укупан број јасеновачких страдалника релативизује и оквирно своди на „међународно признатих 700.000”, али и изворе засноване на антрополошким истраживањима и раду хрватских аутора, Др

Јован Јањић презентује дубоко познавање културолошко-политичког окружења не само прошлости, него и актуелних прилика и историјске законитости која почива на утемељењу принципа правичности и истине као здраве основе за развој будућности било ког народа.

Захваљујући способности да коришћењем најразличитијих података који потичу како из примарних тако и секундарних извора продре у саму суштину ствари и оголи истину, односно апсолутној научној компетентности, али и личној мотивацији, аутор у свом делу успева да проникне у мотиве „бруталне ревизије” историје Другог светског рата на територији НДХ и интегративно интерпретира не само оспоравање масовности јасеновачких страдалника већ и апсолутну замену теза од стране шире хрватске јавности у којој се трагична реалност Јасеновца представља као мит, а након распада Југославије у начелу се развија наратив о националној особености некадашњих република, па тако у новонасталој независној Хрватској под режимом Фрање Туђмана и потоњих државника долази до легитимације и „рехабилитације клеронацифашистичке НДХ”, глорификације усташких

злочинаца и „замене улоге жртве и целата”, тј. окривљавања Срба као виновника геноцида над Хрватима.

По природи ствари, сам наслов дела *Историја у логору* буди асоцијацију тескобе, односно заробљавања непоробивог и оног најсветијег у људском животу, а то су управо слобода и право да се буде аутентичан и истинит. Стога, *Историја у логору* је дело које раскринкава механизме порицања болне и непријатне истине и објашњава природу потребе хрватске политичке и интелектуалне елите за скрнављењем жртава, тј. поништавањем или умањењем броја јасеновачких страдалника у циљу фабриковања историје, одбацивања моралне одговорности и величања усташке, расистичке и геноцидне политике НДХ.

Структурално подељена на поглавља у којима се расветљавају различити аспекти стравичних злочина и планског затирања српства за време НДХ, а истовремено употпуњена аутентичним сведочанствима, фотографијама и илустрацијама које пружају драгоцен увид у природу и размере свирепих злочина вршених над жртвама, као и новинским чланцима или насловним странама новина које сведоче о усташкој

политици терора, књига др Јањића даје кохерентну слику о природи зверског убијања и језивог масакра који је стратешки спровођен у систему концентрационих логора Јасеновац.

Након уводне речи аутора и сажетка, дело *Историја у логору* сачињава још 15 поглавља праћених закључком, списком скраћеница и коришћених извора и литературе.

У поглављима као што су *Реч на почетку*, *Сажетак* и *Геноцид клеронацифашистичке Независне Државе Хрватске* аутор износи своје виђење главне теме, односно тврдњу да је на територији НДХ, уз допуштење Римокатоличке цркве и нацистичке Немачке, Јасеновац функционисао као „највеће српско стратиште” чију геноцидну природу и размере злочина сама Хрватска настоји да ревидира, „рехабилитујући тако клерофашистички дух НДХ” и истовремено „спречавајући историјско помирење Срба и Хрвата”, а тиме и актуелну могућност успостављања стабилних регионалних односа између суседних држава (Јањић 2023, 5–11).

Ову тврдњу аутор подробно документује и поткрепљује чињеницама и сведочанствима презентованим у поглављима

као што су: *Иностранни извори о злочинима над Србима у НДХ, Извештај Земаљске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Процене југословенских власти и југословенских историчара о броју жртава, Идеолошки приступ попису жртава рата, Непотпун државни попис жртава рата 1941–1945 године, Туђманова ревизија историје, Прекрајање историје, „Мало смо вас овде побили!” и Истраживања антрополога.*

Наиме, у наведеним поглављима, за која би се могло рећи да представљају централни део књиге, аутор постепено образлаже тезу о крволочном истребљењу не само одраслих и војно способних Срба, већ и планском и масовном убијању стотина хиљада српских беба, жена, деце и старца на подручју система логора Јасеновац, чији се број из идеолошких разлога заташкавао и који је константно предмет манипулација у хрватској јавности.

Упркос очигледним геноцидним намерама усташа чије су жртве страдале на различите начине (услед излагања свирепом мучењу, исцрпљивању и болестима, гладовања, спаљивања, клања, убијања ватреним оружјем, маљем итд.), Јасеновац је представљан као

„транзитни логор или логор рада, реда и дисциплине,” а при процени броја жртава махом је истицана „немогућност њиховог тачног утврђивања услед спровођења моменталних масовних егзекуција или непостојања адекватних доказа.

Узимајући као упоришну тачку у доказивању главне теме стране изворе настале током самих ратних збивања, у поглављу *Иностранни извори о злочинима над Србима у НДХ* др Јован Јањић наводи да су се чак и нацистичке главешине згражавале над усташким злочинима. Тако нпр. немачки дипломата Херман Нојбахер (*Hermann Neubacher*) одређује „поход уништавања православних Срба” [као пример] најужаснијих масовних убијања у светској историји”, наводећи да је у оваквом крвавом верском рату, у коме је страдало „око 750.000 невиних Срба” примењен рецепт Анте Павелића по коме је једна трећина Срба морала да буде покатоличена, једна трећина протерана, а једна трећина убијена, што је учинило „идеју будућег заједничког живљења” готово незамисливом (12–13). У сличном светлу усташки злочини се представљају и у италијанским, бугарским и америчким изворима. Тако нпр., Егон Бергер (*Egon Berger*) који је и сам био заробљеник сведочи

да је „дневно спаљивао 200–300 лешева”, као и да су „жртве, које су често биле у сродству убијане ударцем у теме и присиљаване да се међусобно убијају пред јамом у коју би упадале” (18–22), док поводом зверског понашања Хрвата према Србима амерички председник Френклин Рузвелт (*Franklin Roosevelt*) изјављује „да се Србија сама собом мора успоставити [док се] Хвати морају ставити под старатељство” (23–24).

У поглављу *Извештај Земаљске комисије Хрватске за утерђивање злочина окупатора и њихових помагача* аутор истиче како је у послератном периоду Земаљска комисија Хрватске у комунистичком духу настојала да умањи одговорност усташа за геноцидна дешавања у Јасеновцу, тврдећи да је у истребљењу Срба само примењиван „немачки рецепт [чије је] извршење дело њихових слугу, усташа”, што потврђују и забележене речи Анте Павелића који, иако је „поклао десетину сопственог народа,” безочно тврди да „Јасеновац није опоравилиште, али није ни мучилиште.” Такође, у истом духу релативизације Земаљска комисија наводи да пошто су „сви службени акти који би [...] могли пружити извесне податке уништени [...] никада се неће моћи утврдити тачан број жртава које је прогутао Јасеновац [...], мада се, као коначни број наводи

„цифра од око 500.000–600.000” (25–28).

У поглављима као што су *Процене југословенских власти и југословенских историчара о броју жртава, Идеолошки приступ попису жртава рата, Непотпун државни попис жртава рата 1941–1945 године, Туђманова ревизија историје, Прекрајање историје*, „Мало смо вас овде побили!” и *Истраживања антрополога др Јањић* истиче релативизацију и мањкавост у процени броја јасеновачких жртава, објашњавајући такав поступак као последицу „прокламоване политике ’братства и јединства’ југословенских народа и народности.” Наиме, аутор наводи да су бележени „само подаци погинулих и рањених ’Југословена који су се борили у јединицама Народноослободилачке војске’ [јер би се у супротном видело] да су под окупацијом вођени и међунационални сукоби [као и] колико је у ком логору страдало људи” (30–31).

Да би истакао размере релативизације при процени јасеновачких жртава, др Јањић наводи сведочење преживелог логораша др Николе Николића по коме су се у Јасеновцу као „големој људској клаоници [кољачи такмичили у клању, као и да је понекад ноћу] у тили час [убијано] две хиљаде, [као

и да је] у Старој Градишки [и] у Јабланцима преко Саве, на босанској страни, у року од осам дана [командант логора] заклао 12.000 људи, [док је у крематоријуму спаљивано] за ноћ 450–600 људи, [а] уморство детета ножем била је највећа храброст” (32–36).

Даље, др Јањић напомиње да је у загребачком издању *Југословенске енциклопедије* из 1960. год. наведено да „број јасеновачких жртава премашује 700.000” (41), док се у издању из 1990. бележи како „има и екстремних процена: свођења броја уморених у Јасеновцу на око педесетак хиљада, или увећавања броја жртава у Јасеновцу на милион, па и више и то искључиво Срба” (44).

Као пример релативизације при процени броја жртава Другог светског рата др Јањић спомиње и попис страдалих Југословена организован почетком 1950. од стране СУБНОРА-а у коме се броје искључиво они који нису били „на страни окупатора или издајника” (50–52), као и државни попис жртава рата 1941–1945 из 1964. год. у коме се такође „пописују само припадници партизанских јединица (НОВ и ПОЈ) и савезничких (страних) формација; док се припадницима (бивше) југословенске војске такав статус даје само ако су

погинули у прва три месеца рата, од 6. априла до 7. јула [чиме се заправо пописом обухвата само] 56–59% жртава рата.”

Иако је сама Савезна пописна комисија истакла да је поменути попис „непотпун” и да „нема потребан ниво квалитета” и архивирала га све до 1992. год., аутор објашњава да је Спомен-подручје Јасеновац овај документ искористило као базу за креирање *Поименичног пописа жртава концентрацијског логора Јасеновац 1941–1945*, што је учинио и српски Музеј жртава геноцида у Београду. (54–60).

У поглављима *Туђманова ревизија историје, Прекрајање историје, „Мало смо вас овде побили!”* и *Истраживања антрополога.*, др Јањић образлаже како је претходно наведени попис искоришћен од стране Савеза комуниста Хрватске и др Фрање Туђмана који је упркос забрани, резултате пописа злоупотребио као дефинитивне, пласирајући 1989. год. „синтагму о јасеновачком миту” према којој је Јасеновац био „радни логор” у коме је „вероватно, страдало свега тридесет до четрдесет хиљада људи,” да би касније, као председник новоосноване државе 1991. год. свео број јасеновачких жртава на 20.000 (61–67).

Такође, др Јањић бележи како процес „прекрајања историје”

добија на снази са распадом Југославије, тј. крајем XX и почетком XXI века, када у духу рехабилитације НДХ разни аутори настоје да што више редукују број јасеновачких жртава, при чему неки, попут Младена Ивезића, иду толико далеко да исти свODE на „око 1.000 умрлих од свих узрока, највише наравно смрћу, па од тифуса и слично” (68).

Даље, аутор наводи како је и усташа у егзилу Илија Барбарић тврдио да је према регистарским књигама „крз Јасеновац прошло 18.600 затвореника, укључујући и оне који су отпремљени у немачки Рајх, на принудни рад,” а исти број помиње и др Стјепан Разум који у коауторству са Јосипом Печарићем у књизи *Разоткривена јасеновачка лаж* истиче како је од тог броја у Јасеновцу само „смртно страдало њих 1.360 [и то] природном смрћу [јер је] Јасеновац за време НДХ био радни и транзитни логор [у коме се] није проводило убијање”, као и Роман Лељак који у својој књизи и филму *Мут о Јасеновцу* наводи да су у Јасеновцу страдале свега 1.654 жртве.

Са друге стране, др Јањић подсећа да су др Никола Банић и др Младен Којић потпуно занемарили историјске изворе, оспоравајући чак и поименично идентификоване жртве јер попису недостају идентификацијски

подаци, те су исти у научном смислу „неуверљиви и дискутабилни”, односно на „поименичном попису ЈУСП-а Јасеновца је чак 55.915 лажних и непоузданих жрава” (68–73).

Упркос геноцидним дешавањима у концентрационим логорима Јасеновца и логичној потреби за меморализацијом тог простора, др Јањић објашњава да је у послератном периоду комунистички режим одбацивао ту идеју, што је забележио и историчар Владимир Дедијер који наводи да су током низа година појединци као што су Андрија Хебранг и Иван Стево Крајачић бранили да се Јасеновац и његове мучионице уреде и сачувају од заборавља. Међутим, како је маса преживелих српских логораша 1961. на Видовдан дошла у Јасеновац да обележи двадесетогодишњицу усташког покоља, јавно се наметнула расправа о обележавању Јасеновца. Иако су се власти из Загреба, а посебно Стево Крајачић овоме ригидно противили, СУБНОР је одредио да архитекта Богдан Богдановић подигне споменички комплекс на месту логора. Под утицајем комунистичке идеологије и Крајачића, уместо да сачува сећање на мучионице и највеће српско стратиште, Богдан Богдановић је настојао да

истакне симболику вечитог стремљења човека да победи смрт, те је Јасеновац како наводи аутор обележен спомеником направљеним у облику каменог цвета, односно „као знак вечитог обнављања.”

С а м а и з г р а д њ а споменика потрајала је до 1966. год. када је организован и комеморативни скуп коме су од високопозиционираних државних представника присуствовали председник СУБНОР-а Југославије Ђуро Пуцар Стари, председник Сабора Хрватске Иван Стево Крајачић, као и председници влада Хрватске и Босне и Херцеговине, и током кога је, како 1985. износи Владимир Дедијер, Стево Крајачић делегатима СУБНОР-а Србије пијан рекао „Мало смо вас овде побили!” Како бележи др Јањић, о овом скандалозном вређању српског народа посведочио је новинару *Политике* и сам председник СУБНОР-а Србије Радисав Раја Недељковић, али је у комунистичком духу исто забашурено и о њему није остао траг нити у српској нити у хрватској штампи (90–99).

Указујући на настојања комунистичких власти да прикрију и умање број јасеновачких жртава не би ли очували *братство и јединство* југословенских народа, др Јањић

у својој књизи описује и резултате антрополошких истраживања организованих 1964. године на левој обали Саве, у Јасеновцу, и на десној страни Саве, тј. на босанској страни у Доњој Градини. Како аутор истиче, антрополози су резултате својих истраживања одредили као „почетне”, док су за испитане гробнице изнели став по коме оне не могу да пруже „ни приближну слику о броју жртава које су ту сахрањене.” Осим што никад нису дозволиле наставак истраживања, према речима др Србољуба Живановића „све време је комисија антрополога била под притиском власти да се смањи број жртава, [али исти] било каквим прорачунавањима [...] није могао да се смањи испод 700.000, [а процене антрополога указивале су] да је у Јасеновцу убијено више од 730.000 Срба [али је број сведен на 700.000], јер нису узети у обзир лешеве жртава бачених у Саву, нити тоне пепела спаљених лешева” (101–106).

Након аргументовања централног дела књиге и разраде главне проблематике, следе поглавља *Замена улоге жртве и целата, Скривање историје, „Етничко чишћење” Хрватске, Кад се народ убија од колевке до гроба, Идентитет жртве, и Закључак*. У наведеним поглављима, која садржински могу да се посматрају као завршни део

књиге, др Јован Јањић образлаже како након успостављања самосталне хрватске државе и доласка Туђмана на власт код свих потоњих државника и у јавном дискурсу хрватске преовладава „рехабилитација клеронацифашистичке НДХ”, па се уместо да се обележе као дани жалости и ода почаст страдању српског народа, Јасеновац, као и акција „Олуја” током које је 1995. године извршен „највећи егзодус једног народа у Европи након Другог светског рата” величају и славе, чиме се према мишљењу аутора ствара садашњост без мирења са прошлошћу, односно реалност оптерећена лажима и самим тим погодна за распиривање даље мржње и насиља (108–115).

У овом контексту, др Јован Јањић преиспитује и разлоге допуштања усташама да пре ослобађања партизана „систематски затиру трагове геноцида, палећи не само лешеве вађене из масовних гробница него и документацију логораша, а и сам логор”, као и убиство партизанског генерала Петра Драпшина који је Титу предложио да се прво у ослободилачким акцијама крене од Јасеновца чиме би се не само спасили многи животи већ и спречило прикривање злочина (116–115).

Поредећи етнографске карте из XIX века, Јањић закључује да иако су Срби на подручју тадашње Аустроугарске чинили три пута бројнију популацију него Хрвати, током XX века, тј. од оснивања Југославије, Хрватска плански примењује рецепт Павелића, и систематски редукује број српског становништва, односно спроводи. „етничко чишћење” Хрватске (121–127).

Са намером да затру српски идентитет ради „слободе НДХ” усташке власти и хрватско свештенство отворено су спроводили геноцид и над српском децом, те су одлуком Павелића, 1942. основана три логора „за одгој и преваспитавање” (један у Горњој Реци код Крижевића, други у Сиску, и трећи у Јастребарском) у којима је према проценама Међународне комисије за истину о Јасеновцу убијено „110.000 деце испод 14 година старости”. Ипак, од Срба се безочно захтева да се одрекну од „великосрпске пропаганде”, тј. „јасеновачког мита” и хрватска бискупија бесрамно настоји да избрише сваки траг о сопственој одговорности, представљајући злочинце попут Алојзија Степинца као племените заштитнике (128–139).

Подсећајући читаоце на речи патријарха Павла и

чињеницу да је свако људско биће као Божја креација „јединствено и непоновљиво”, др Јован Јањић истиче не само неприхватљивост усташког свођења жртава на број него и тенденцију да се сам идентитет жртве избрише и она тако потпуно анулира.

Будући да су, према сведочанствима самих виновника, усташе имале „развијен систем затирања трагова жртава”, јер осим што је велики број људи одвођен у логор без икакве писане одлуке и као нерегистровани су одмах и ликвидирани, и постојећи регистри су спаљени, док је тзв. Пичилијева пећ или импровизовани крематоријум за спаљивање лешева такође уништен, извесно је да је немогуће тачно одредити размере и масовност српског страдања.

Ипак, како аутор истиче, „цивилизацијски дуг” према жртвама подразумева да се оне поименце идентификују, а ако то није могуће, бар „реално процене” (140–143).

Како аутор закључује, тенденцијом умањења броја жртава,

нарочито јасеновачких, као и фабриковањем историје, осим што се рехабилитује клерофашистички дух НДХ, скрнави се и сећање на идентификоване жртве под изговором недостатака веродостојних података. „Међутим, уколико није могуће сазнати идентитет жртве, то није оправдање да се она брише као да није постојала, [тј.] да се брише и као број” (144–145).

Књига *Историја у логору* завршава се поглављем у коме др Јањић наводи консултоване изворе и литературу (148–153), а који обухватају 69 штампаних и пет онлајн референци. Овакав списак референци указује на темељност и способност аутора да синтетишући на оригиналан начин податке из веома обиме и разноврсне литературе, остави за собом широј јавности драгоцену дело о српској прошлости и реалности, односно сведочанство о историји која мора да буде слободна и стога има снагу и да послужи као подстицај свим будућим истраживачима који се баве овом темом.

---

* Овај рад је примљен 18. септембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. септембра 2023. године.